

+ Continuitatea +
Spiritului românesc
+ în Basarabia +

DE

N. IORGA

I A Ș I

Tipografia ziarului „Neamul Românesc“

1918

PREFAȚĂ

De la 1812, data anexării silnice către Rusia, care a luat ceta ce a prefăcut în „Basarabie” — Basarabia fiind, de fapt, numai partea de jos a țerii, către Dunăre, — pentru că n'a fost în stare să păstreze la încheierea tratatului din București Principatele amândouă ori măcar Moldova întreagă, și până la data proclamării „Republicii moldovenești” pe care împrejurările erau s'o ducă mult mai răpede de cum credeau întemeietorii ei la unirea cu noi, cei din vechea Romănie, a fost oare în Basarabia vre-o întrerupere a spiritului românesc, măcar în anume din clasele aflătoare acolo? S'a întins vre-odată asupra acestei Moldove răsăritene, cuprinzînd atît de mult din gloria

trecutului luptător, care ni este comun, acea necunoștință a lucrurilor românești, acea părăsire a tuturor amintirilor, acea uitare de sine pe care o cred neștiutorii și pe care vreau s'o întărească în mințile acestora oamenii cari socot, fără dreptate, că un act politic se poate îndeplini, ca prin vrajă, instantaneu, năprasnic, fără nimic din acea atmosferă culturală, din acea pregătire sufletească prin care singure popoarele pot să ajungă la ținta lor, — restul fiind numai o întâmplare și o aventură?

La aceste întrebări vreau să răspundă aceste câteva articole, care nu pot pretinde la alt merit decât acela de a înfățișa în legătură, ca o singură desfășurare, lucruri cunoscute, dar foarte puțin răspândite și une ori în publicații neaccesibile, și de a comunica tuturor fapte și stări care erau prea mult păstrate pentru singura informație a cercetătorilor științifici.

I.

În 1812 ceea ce s'a patentat politiceste ca „Basarabie“ era, sup't multe raporturi, în condiții de rezistență mai bune decit Moldova-de-sus, care, la anexarea din 1775, a devenit o Bucovină.

Eraú — dată fiind și întinderea mult mai mare a teritoriului — și un număr mai însemnat de boieri, chiar din aceia cari purtau nume cunoscute. *Unii dintre dânșii își aveau toată proprietatea rurală aici*; alții aveau în Moldova cea nouă rusească partea mai însemnată dintr'însa. Pe de altă parte, acești cuceritori nu îngăduiau, ca ocupanții celeilalte părți desfăcute din Moldova întreagă, persoanelor rămase la Iași, în legătură cu Domnul, cu „Turcii“, să-și mai păstreze rosturi de stăpînire și dincolo de

Prut. Un termen scurt s'a pus pentru desfacerea moșiilor. In cele mai rele împrejurări, pe prețuri de nimic, atâtea au fost căpătate astfel de oricine, indigen sau mai ales străin, pusese la o parte un căpitălaș format prin comerț; altele au fost luate de țerani, cari, cu admirabilul lor instinct de cîte ori e vorba de pămîntul pe care l-au muncit și pe care nu-l pot despărți de însăși ființa lor omească, au făcut imposibilul pentru a plăti zecile de mii de lei care li se cereau. Dar mulți dintre vechii fruntași ai acestor Ținuturi au preferat să rămîie decît să se vadă siliți la o asemenea vînzare. Cîte unele din familii s'au împărțit, lăsând pentru conservarea vechii moșteniri pe cutare din membrii lor în partea ajunsă rusească din Moldova lor.

Cu grămada se întîlnesc astfel nume boieresti în cele d'întăiu chiar din actele ce privesc Basarabia. In cartea mea „Basarabia Noastră“, publicată în 1912, am adunat o mare parte din ele. Din documente apărute pe urmă aleg pe cei doi Cantacuzini, Alexandru și Gheorghe, fiii lui Matei, pe vara lor Elenco, măritată cu Hartîng, pe Iaman-diești, pe un Șeptilici, un Andrieș, pe un

Oraș, pe un Bantăș, pe un Hermeziu, pe mai mulți Oatu, etc.

Cei trecuți supt alt sceptru puteau spera, de altfel, mult mai mult ca mazilii nobilitați în Bucovina, o situație politică într'o țară care, cîtva timp s'a bucurat de o largă autonomie, și chiar un rol în viața generală a Imperiului. Un Alexandru de Sturdza putea să li servească întru aceasta ca model de imitat.

Mănăstiri mari, bogate, cu vechi tradiții de cultură, cu așezăminte școlare, nu existau. Varzăreștii, Căpriană, din al XV-lea veac, nu mai însemnau nimic; Ghițcanii, deveniți Noul-Neamț, represintau, ce e dreptul, marele curent de învățătură trezit în Moldova prin mișcarea lui Paisie, dar, acesta însuși fiind Rus, renașterea-i bisericească avea periculoase slăbiciuni pentru acea civilizație nouă care era să caute a desnaționalisa pe Moldoveni.

Școli ca a lui Vartolomeiu Măzăreanu în Putna bucovineană nu sînt aici. Dar este ceva care le poate înlocui. De la 1775 încoace, în Moldova se crease o folositoare școală laică, mirenească, după ideile „filosofice” ale Apusului, și Mitropolitul Iacov

Stamati — al cărui nepot era sa fie cel d'întăiu și mare scriitor basarabean — o patronase cu vioiul lui spirit modern. În toată țara se creaseră așezăminte în acest sens, și viitoarea Basarabie nu fusese lipsită de lumina lor.

Din fericire și ierarhia bisericească rămase un timp în mîni românești. Vlădica cel nou de la Chișinău, *continuator al Scaunului hotinean (și acesta al celui din Brăila, pentru raiaua turcească a Dunării și Nistrului)*, a fost un adevărat și isteț Român, trecut prin mari demnități eclesiastice în Rusia însăși, Cîmpulungeanul de vechiu neam Gavriil Bănulescu, a cărui amintire trebuie împrespătată în Basarabia. De și un străin fu așezat în noul Scaun din *acel Acherman, care, Cetatea-Albă a epocii noastre eroice, găzduise Mitropolia mutată apoi la Suceava*, tradiția națională n'a fost părăsită în Biserică. E vremea Bibliei de la Petersburg, a frumoasei Biblie copiată după a lui Șerban-Vodă din 1688 și care a ajuns populară și în Moldova noastră, și supt Gavriil se încep tipărițiile religioase basarabene, cît de puține ar fi ele.

În acest cadru, *cu un sistem de legi care*

e luat după al vechii patrii și după inspirația bizantină de aici — un Român de adopțiune, Manega, lucrînd cu o întreagă comisiune la redactarea Codului pentru Basarabia — și cu o autonomie garantată, formal, de Alexandru I-ii, prin statut, viața „moldovenească“ putea să continue liber în Basarabia Țarului, rămasă pentru neam aceiași Moldovă.

II.

Pe la 1812 nu putea să existe o literatură „basarabeană“. Viața intelectuală în Moldova cea întreagă era centralisată: ea se găsea toată la Iași, — cîtă era. Și trebuie să ținem samă și de atmosfera din acest sfîrșit de epocă fanariotă, cînd influența grecească era mai puternică, mai asfixiantă decît oricînd — și ea a tot crescut pînă la 1821 —, cînd unii dascăli și boierii ocrotitori puteau nădajdui să confunde țerile noastre într'o Mare Grece a viitorului, avînd același spirit elenic ca și celelalte provincii ale ei: chiar cînd se scrie deci românește, e vorba numai de traduceri, de prelucrări, de bilețele de dragoste și tîngiri de o melancolie obosită și netrebnică.

Astfel Ținuturile moldovenesti din Răsărit se desfăcură fără ca pe pămîntul lor să fi rămas cineva în stare să arăte, într'un timp cînd nici Iașul nu se pricepea s'o facă, durerea firească pentru sfișierea unui popor.

Se vorbește de scriitorul *basarabean* Alexandru, Alecu Hăjdeu (așa-și scria numele). E adevărat că familia — el era fiul unui cărturar foarte distins, care purta, pentru o fire polonizată, numele adevărat polon de Tadeu, pe care îl scria românește cu doi *d* — își avea o moșie în Basarabia, lângă Hotin, pe lângă multe alte interese de afaceri în Bucovina vecină, de unde, oricum, pornise o înrîurire națională românească. Dar omul foarte învățat, adînc cunoscător al limbii și literaturii rusești, preocupat de chestii istorice și capabil une ori, cînd era vorba să le deslege, de a născoci, cu multă dibăcie, documentul trebuitor — ca un romantic plin de ironie ce era —, se trăgea dintr'un neam care încă de pe la 1670 părăsise Moldova în suita exilatului Domn Ștefan Petriceicu, o rudă, și care de atunci avuse a face cu steaguri străine și cu cărți străine. A fost cunoscut — și, de la Asachi încoace, care l-a tradus și, în franțuzește —, e foarte admirat, pentru informația, îndoielnică, din el, ca și pentru avîntul literar și, mai ales, pentru puternicul sentiment de demnitate națională „moldovenească” ce respiră dintr'însul, discursul lui Alecu Hăjdeu la

deschiderea școlilor — rusești — din Hotin. Dar cuvântătorul se interesa mai mult din punct de vedere familiar ori din curiozitate de diletant, de trecutul acelei Moldove, al căreia sol nu l-a călcat, în viața culturală a căreia nu s'a amestecat și a căreia limbă, în multele-i studii, de trecut și de viață populară, publicate în revistele rusești, n'a întrebuințat-o.

Scrisul basarabean era să plece întâiu — pentru a decădea răpede, dar fără ca prin aceasta să înceteze și conștiința românească în această provincie — de la cineva care, cum spune el însuși, a fost totdeauna un desțerat :

Mihnit și pe gânduri șed posomorit
Cu un dor nespus,
Ș'intristat și dornic, trăind amărit,
Mă uit spre Apus...

*Acolo îi viața !
Acolo-i speranța !
Să fim fericiți
De-am fi toți uniți !*

Eu, tinăr fiind,
Acolo lăsind
Strămoșești mormânturi, frați ce mă iubea
Și plină de grații pe Moldova mea
Dornic părăsind .

]

* C. Stamati, *Musa Românească*, I, pp. 70-1.

Nascut poate în Iași, fiu de boierinaș moldovean, nepot de frate al marelui Mitropolit Iacov Stamati, cunoscător al acelor moravuri fanariote pe care le-a descris superb în dialogul cocoanei, *cilibiului* și dascălului învățăcel al școlii domnești din Capitala Moldovei, Constantin Stamati rămîne dincolo de Prut la 1812, cînd era acum un om în toată firea.

O despărțire fără revedere? O isolare? „Cordonul“ cel nou al carantinei împărătești tăind comunicația cu țara rămasă „Turcilor“? Planuri de noi cetăți otomane de-a lungul Prutului? Da, - - însă soarta a vrut ca relațiile, brusc și nemilos întrerupte, între cele două țărîmi ale Moldovei lui Ștefan-cel-Mare să fie reluate, după cîțiva ani abia.

La 1821 izbucnește dincoace mișcarea Grecilor. Romîni nu se raliază la dînsa. Peste carantină, familii boierești, membri ai clerului înalt trec în Basarabia. Mitropolitul Veniamin se adăpostește la Colincăuți; Dinu Negruzzi, cu toți ai lui, între care viitorul scriitor de frunte Costachi Negruzzi, se află, un timp, la Șărăuți, în aceleași părți ale Hotinului. Ațiția părăsesc chiar sălașul lor

de la țară pentru a vedea Chișinăul, unde nouă ani de stăpînire rusească nu aduseseră decît doar lărgirea stradelor și ridicarea cîtorva clădiri administrative, vechiul oraș moldovenesc, fără înfățișare de Capitală, fiind „deșert și tăcut“ și înviorîndu-se numai prin sosirea acestor bejenari, zgomotoși și doritori de a se mîngîia prin petreceri.

Atunci Pușchin, gloria romantismului rus, locuia acolo, culegînd impresii despre Țigani vagabonzi și Țigance amoroase, despre Greci geloși și despre tovarășele lor neastîmpărate, și se arată încă vechea casă boierească în care a vegetat. Cei d'întăiu fii de boieri cari se pregăteau de cariere, între ei Alecu Donici, în așteptarea unei situații în armată, priviau cu admirație pe geniul întunecat al byronismului moscovit, și Negruzzi n'a uitat niciodată vedenia. Stamati învăța limba noilor oficialități și se pregătia a traduce pe Pușchin însuși, pe Lermontov, rivalul acestuia, pe fabulistul Crîlov, probabil și pe Chemnițer și Dimitriev, pe prozatorul Sirovschi.

Apoi, de la 1823 îndoace, lumea se întoarse în Moldova. În sfîrșit — izolarea? Nu. Căci, la 1828, în legătură cu greutățile din

Orient, noul Țar Nicolae făcea ca trupele lui să treacă Prutul, — și ele erau să ramâie în Principate nu mai puțin de șase ani, în cursul cărora aceiași Ruși au fost într'o Moldovă și cealaltă.

Atunci pentru întâia oară Stamatî trece hotarul și vede, între altele, iarmarocul din Folticeni. El, care avea acum gata o mare parte din opera lui literară, descrie și acest pitoresc amestec de rase și de costume. Literatura Basarabiei, absolut moldovenească în tendințe, își ia astfel o dată sigură de plecare.

III.

În acest moment, pe la 1830, cînd în Principate începe noua literatură românească, școala nouă a Romînilor ziarul, revista, almanahul, în care, în toate, se cuprinde, tot mai deslușit, idealul unor timpuri nouă, unii dintre Basarabeni sau, în genere, dintre Romîni aflători, și cu mai vechi prilejuri, în Rusia, rămîn legați numai de dînsa. Astfel Alexandru Sturdza, — căruia Stamati-i dedică „Tînguirea unui orb“ — cu sora lui, conțesa de Ebling, care iscălește lucrări de literatură : H. Sévérine. El alcătuieste scrieri foarte cetite în vremea lui, în care combate, în folosul ortodoxiei și al autorității* politice, curentele revoluționare ; la 1834 tipărește la Odesa un almanah frances, cu colaborația surorii, a Francesului Repey și a mai multor Ruși. La Odesa, de altfel, erau școli la care învățau și copii ai familiilor românești din

Muntenia, cum se vede din corespondența lui C. Brăiloiu (în Hurmuzaki, X). Stamati însuși pomenește de cutare „tînăr autor român al multor opere rusești tipărite la Odesa de la 1848“ și despre care scrie așa :

Dar ochii lui revarsă o rază înfocată
Și fruntea lui vădește înalte cugetări,
Iar el, străin de toate, în gîndul adîncit,
Cîte odată numai îl vezi că se zîmbește.

Alții, ca Donici, prelucrătorul meșter, cu o „bonomie“ care samănă cu a originalului, a fabulei lui Crilov, — ivită pentru a spune adevărul într'o societate neliberă și avînd să îndeplinească și în Moldova aceeași misiune, — trec Prutul și fac o modestă carieră de funcționari în țara strămoșilor. Un exemplu care, în aceeași epocă, va fi urmat apoi de un coborîtor al boierului Rusu, din epoca lui Vasile Lupu, Alecu Russo, tînăr, care, după studii făcute în Elveția, nu putea să se împace cu moravurile politice ale Rusiei și, astfel, veni la Iași pentru a duce, alături de o nouă generație, lupta pentru ideile de libertate și naționalitate, iar, în ce privește scrisul, pentru reîntoarcerea bunului stil după datină, împotriva silnicelor neologisme.

În Basarabia rămîne pentru a scrie romă-

nește întâiu Stamati. El n'a învățat această limbă din „Gramatica ruso-română“ (foarte interesant e, potrivit cu ideile lui Daniil Philippide, autorul „Geografiei României“, că nu se zice, în titlul rusec, „Gramatica ruso-moldovenească“, ci „română“), a lui Ștefan Margela (Petersburg, 1827), probabil Aromîn din Macedonia, tipărită pentru nevoile Statului și pe socoteala lui. E tot vechiul și frumosul graiu, plin de cuvinte adînc răsunătoare în inimi, acel graiu de care nu va voi să se despartă omul de bun simț, întrebuițîndu-l, pentru plăcerea multora, fie și în ciuda cîtorva pănă la sfîrșit.

Stamati cetește pe poeții ruși și-i traduce ori îi imită; cetește pe scriitorii francesi pentru același scop, și, pe lîngă prelucrări după Lamartine și Hugo (sau după Irlandesul Thomas Moore, tradus în limba francesă), se pot găsi pagini luate din „Grandeur et décadence militaire“ a lui Alfred de Vigny. Harnic om și care știe să-și aleagă lectura, cum știe s'o facă de folos pentru nația lui, — ceia ce e puțintel mai greu și mai rar! Dar izvoare de inspirație, noua, proprii își află el trecînd către noi hotarul răpirii din 1812. Astfel vine la Iași în 1834,

cînd — poate și supt o influență rusească pe care o relevă d. G. Bogdan-Duică * — a cîntat oastea cea nouă a Moldovei (*Străjerul taberei*), mîngîindu-se prin scris pentru moartea soției lui iubite, Catinca (mai pe urmă se pare a fi luat pe o Elenă **). În 1839, cînd acum granița de la Răsărit a Moldovei se ridicase de la loc în toată puterea ei de opreliște, el trece prin Bucovina, oprindu-se la Suceava, în care

Mă 'ntreb de domnești mormînturi unde-au trebuit sa fie, la Putna, unde i se vorbește de „puțina țărînă, ce ar fi mirosit ca moaștele sfinților“, găsită în mormîntul lui Ștefan-cel-Mare, la Dragomirna, la Solca. Inspirații destule, cînd „pieptul se coșește de încleștatele zvîcnituri ale inimii“ (pp. 41-2), cît să ție o viață în treagă!

Aceste scrieri ar fi rămas însă necunoscute, contactul literar nu s'ar fi stabilit,—dovada de unitate sufletească — între cele două Moldove despărțite, dacă mișcarea pornita și

În volumul de „Scriitori romîni“ de la „Minerva“ care cuprinde, cu Nicolescu și Cîrlova, pe Stamatî.

Paginile în prosă, care preced poesia în *Musa*, sînt mai tîrziu, de sigur.

condusă, până la ultimele ei consecințe politice, de Mihail Kogălniceanu, întors din Apus cu atîta bogăție culturală în sufletul lui mare, n'ar fi intervenit, strîngînd, deocamdată numai la munca scrisului, pe Romîni de pretutindenii, ca să afirme îndrăzneț un ideal nou, prin revistele sale „*Dacia literară*” și „*Arhiva românească*”.

În cea d'întăiu apare, la 1840, poema lui Stamati „Gafița blăstămată de părinți” și o bucată lirică. *Ele sînt trimese de Bucovineanul C. Hurmuzachi, în curînd el însuși însărcinat de Moldoveni cu procese în Basarabia*. Supt îngrijirea lui Kogălniceanu, cam pe timpul cînd Hurmuzachi se stabilește în Iași, apare aici admirabilul poem, de o spontaneitate unică, în care Basarabeanul adună amintiri de cronică, aventuri din povești, cunoștință de datini pentru a face din ele, cu numele lui *Ciubăr-Vodă* și cu isprăvile fiului său Bogdan, un „Orlando furioso” — pus și în titlu astfel — al Romînilor, operă neimitabilă, și astăzi încă plină de mireasma pe care o dă numai sinceritatea absolută unită cu un talent original și cutezător.

În curînd însă împrejurările scrisului ro-

mănesc se fac mai grele. Greutăți răsar în calea noii reviste a tinerilor, „Propășirea“, la care Stamatii nu colaborează. O revoluție se pregătește în Principate, și Rusia va veni s'o înnăbușe, în toamna anului 1848. Trupele Țarului vor rămînea până târziu, ani întregi. Un aspru regim împiedecă vechile comunicații. Din Basarabia doar purtătorul unui vechiu nume de revoltă, Hîncu, Iacov Daniilovici Hîncu, face un curs de românește la Petersburg, publicînd o Gramatică și alegere de bucăți literare (1840 ; și „Conclusii“ la 1847), dar limba *romînă* a lui Margela e acum „vlaho-moldovenească“. Și un om de treabă, cu simț al limbii celei bune, dar fără mari însușiri, Ion Sîrbu, da doar *la Chișinău* (nu la Iași) *Fabule* dupa cei trei mari scriitori ruși (1853) și *Alcătuiri* originale (1852), care nu se mai pot ceti, cu toată simțirea reală din ele.

* V. și Harea, în „*România Nouă*“, 15 April 1918.

IV.

Războiul Crimeii, evacuarea Principatelor de trupele rusești care începuseră un nou războiu cu Turcia, ocupînd pămîntul ce ni mai rămăsese, aduseră o nouă manifestare a sufletului românesc în Basarabia, una care s'ar fi putut aștepta cu greu după ce preocupările „moldovenești”. acolo ajunseseră acum, în scăderea lor, la gramatica „vlahomoldovenească” a lui Hîncu și la „Alcătuirile lui I. Sîrbu.

Cîntînd „Moldova”, „țara frumoasă”, „pămîntul bun și îmbielșugat”,

Cu păduri multe și dese,
Cu izvoare bogate,

unde e mîndru că străinului „inima-i sare din loc” cînd vede „Moldoveanca” din care

va face soția lui, — poetul de la Chișinău nu înțelege decît colțul său basarabean, și doar dacă într'una din puținele lui fabule originale, „Străina floritică“, el arată în chip ascuns, că inima lui doria o mai largă patrie

O, crinule, ce-ai pățit ?
De ce-așa te-ai veștejit ?
Unde îți-i mireazma, frate ?
Au doar nu plouă de-ajuns ?
— „Aleu“, crinul a răspuns,
„Sînt în străinătate.“

În prevederea putinței unui alt viitor, dacă nu va vibra cîntărețul de la 1852 al acestei dureri, care pare a-și fi încheiat peste puțin zilele tulburate și amărîte — căci și fără influența unei atmosfere pesimiste din literatura contemporană rusească, el se pare a nu fi gustat mult din fericirea lui —, se va găsi cine să exprime un nou și cutezător ideal.

Nu tînărul „Basarabean“ (născut la Cristinești Hotinului în 1836) Bogdan Hîjdău, viitorul Bogdan *Petriciceicu* Hîjdău (de unde B. P. Hasdeu), care-și făcuse studiile la Harcov, într'un mediu cu totul străin, de a trebuit să-și învețe din nou limba părintească, pentru a-i aduce pe urmă așa de mari ser-

vicii, ca învățat și chiar ca poet. Stăpînit cu desăvîrșire de spiritul satiric, demonic al „inteligenței” rusești de atunci, care avea ca model existența tragică a unui Pușchin, a unui Lermontov, desprețuind viața în sine prea mult ca să și poată recunoaște în relativitățile zădărnicii și urîciunii ei o chemare, el venia, *abia după realipirea la Moldova a celor trei județe de jos ale Basarabiei*, în 1856, pentru a începe o carieră mare și tulburată de pasiuni ca judecător la Cahul. Ziarul plănuit de el în frămîntările pentru constituirea unei țeri unite și liberale, *România*, avînd un program potrivit cu aspirațiile tineretului din Iași pe acea vreme, n'a apărut niciodată, iar cele d'întăiu publicații ale aceluia care se înfățișa ca un genial prinț exilat, întors în moștenirea sa pierdută, „Foaia de istorie romînă”, n'avea în sine nimic special basarabean și prea puțin chiar în legătură cu nevoile societății pentru care apărea. Am dat în *Istoria literaturii*, III (p. 298), dovezi despre foarte slaba cunoaștere a limbii înseși în care era redactată revista, care cuprindea totuși cea d'întăiu dovadă a unei erudiții incomparabile și a unui spirit cu totul superior.

Altfel e cu Stamatii. Bătrînul, care trecuse de vîrsta în care se poate cere omului o adaptare la împrejurările noi, reîncepe încă din 1853, fără îndemn, se pare, ci din propria dorință de a folosi nației sale în noul pas înaintea pe care-l făcea, colaborația sa la publicațiile moldovenești: almanahuri, calendare. Bucățile pe care le alege pentru aceasta, *revisuind și întregind, transpuind adesea în alt spirit lucrări mai vechi*, au un caracter istoric luptător. E vorba de gloriile, ce nu se pot uita, ale Sucevei, de fiica lui Decebal, de stejarul care, „nenorocos“, „tovarăși n'are“, ci este ca

...recrutul ce ca întristare
Pașind la strajă, stă sișigurel,

— apolog în care nu se ascunde poate numai izolarea anilor săi cărunți. Și, cînd, la 1867-8, stăruințele harnicului Codrescu, care păsăra din luptele pentru Unire și libertate tipografia ziarului *Buciumul Român*, îl fac, în preajma morții, să se hotărască a publică, supt titlul de „Musa Românească“ (nu: „Moldovenească“) — din care a ieșit, de pe urma încetării lui din viață, un singur volum —, o sumă de scrieri, în versuri și prosă apar, dovedind ce schimbare adusesse

noul avînt național în sufletul acestui singuratec și uitat¹.

„Deșteratul din Moldova în copilăria sa“ care cerea la 1863 „clasă de studii *naționale* la gimnasia“ (p. 525), nu mai cîntă pe vechea „lăută a Moldovei“ care „ținea hangul la ospetele Domnilor“, ci se gîndește la Vrancea liberă, la Roman de acolo, eroul „Daciei“, la „Daco Romîni“, la „scumpa *roastră* țară Daco-România“ (p. 37). *Dorul de patrie* va fi dedicat, în 1861, „Romăniei“, și motto cuprinde această „doină veche“ — și nu prea veche — a „unui prizonier la *Tatari*“, căruia și fumul țerii sale i se pare dulce și mirositor“ :

Am fost și eu Romîn,
Dar m'am facut păgîn,
Caci, tînăr fiind,
Bietul meu pămînt
De Tatari călcat,
El sclav m'au luat.

De-acum numai moartea
Să ma scape poate
De pagînatate (p. 60)

*
* * *

¹ Data de 1868, pe care o scotea d. Bogdan-Duică indirect, se afla pe *foaia de afară* a cărții: „Iași, Tipografia Buciumului Romîn, 1868“. Pe dos e lista editurii în 1867. Prețul cărții era de 6 lei noi, jumătate de galben.

Și, ca să arăte robul că măcar pentru urmașii săi pot veni alte zile, el îmbracă lupta între romanitate și slavismul rusesc în frumoasa alegorie poetică a lui Dragoș tinerelul Domn român, Făt-frumos moldovean, care merge să răpuie, în adăpostul lui de la Cetatea-Albă,

— cetatea de dol zmel păzită —,

pe păgînul (p. 33) Vronța uriașul, care ascundea acolo „Dochia răpită“, — fărîma „basarabeană“ a Daciei.

V.

Trei județe basarabene fuseseră căpătate, deci, pentru Moldova prin tratatul de la Paris, de și Austria, din motive pe care le înțelegem, ar fi vrut să se adauge principatului, a cărui unire cu cel muntean n'o voiă, Basarabia întreagă, formîndu-se astfel un puternic Stat clientelar. Nu erau județele cele mai bune : dacă la Cahul, pe Prut, tradițiile românești nu fuseră întrerupte măcar o clipă, regiunea de la Răsărit a fost, mult timp, raiă turcească, loc gol pentru rătăcirile prădalnice ale Tatarilor și apoi sălașul acestora, *Bugeacul* lor, sămănat cu sate de indigeni meniți robiei. Încă de pela 1770, într'unul din războaiele lor cu Turcii, Rușii sfărîmaseră acest cuib, dar, provincia nerămîindu-li și Turcii revenind în cetăți, pe care le întăriră și mai mult, cu deosebire Ismailul, s'a întîmplat ce nu stătea în planurile nimănuia din străini : *întinderea elementului românesc din vecinătate*. El era însă destul de rar

pentru ca Rușii, stăpîni după pacea de la 1812, să poată așeza la 1829 Bulgarii compromiși cu dînșii, pe cari trupele imperiale, la retragerea lor din Bulgaria propriu-zisă, îi luaseră cu sine și-i colonisară aici. Și alte nații fuseseră așezate prin aceste părți, împetrișind caracterul național al țerii.

Guvernul românesc, care era să rămîie până la o nouă expropriere, în 1878, ar fi putut face deci o operă națională, atrăgînd în Basarabia *sa* ce era mai bun în cealaltă și exercitînd de acolo asupra părților vecine o neconținută și puternică influență culturală. Nu a făcut-o însă, poate de frica uriașului vecin, poate din orientalism zăbavnic — ce ni sînt nouă douăzeci de ani!, — poate din marele nostru păcat politic, lipsa de concepție. Nici episcopia cea nouă a Dunării-de-jos (opusă celei rusești de la „Acherman“) n'a avut decît doar meritul de a fi apropiat de cultura noastră pe cîtiva Bulgari, cari s'au grăbit apoi să se spele de dînsa.

Ori eram noi deci de-asupra gurilor Dunării ori nu, a fost același lucru pentru *întregimea* Basarabiei supt raportul care ne preocupă aici

Totuși *de la sine* — și în aceasta stă în-

semnătatea lucrului — cele trei părți din țară rămase supt Ruși continuară, în forme modeste, și cu toată lipsa unor oameni distinși, capabili de a conduce, vechea direcție culturală moldovenească.

Prin colțuri de provincie se urmâ de sigur cu obiceiul satirelor versificate, în năcazul unuia sau altuia, ca aceia, din 1842, „Favorul diplomat al norocului sau al jucăriei“, care era să se tipărească — și să se împartă „la dughiana lui Carabet din Bălți, fără plată“. Să nu uităm că acte judecătorești se alcătuiau în părțile Hotinului în românește încă la 1823 (v. memoriul meu *Din Ținuturile pierdute*, în „Analele Academiei Române“ pe 1912, p. 81 și urm.) și că acte particulare, de presintat instanțelor judecătorești, se întîmpină până către 1840, că, în sfîrșit, procesele pentru moșii care se tărăgănesc până după 1850, până la războiul Crimeii (procesul mănăstirii Neamțului, d. ex. ; v. ultimul memoriu ce am tipărit în aceleași „Anale“ în 1916), aduceau neconținut contactul cu părțile împricinate ori cu imputerniciții, cu *vechilii* lor, un Dimitrie Beldiman, a cărui corespondență — și de la Petersburg — am descoperit-o și pu-

blicat-o în parte, un M. Kogălniceanu, un Constantin Hurmuzachi, din Bucovina.

Biserica însăși păstra măcar în parte vechile ei datine. *La 1867 foaia eparhială din Chișinău apărea și românește*, supt censura Romînului Grigore Galin, inspector al Seminariului. În articolele ce cuprinde, ea recunoaște că „limba moldovenească se întrebuințează în Basarabia“. că e „*limba de loc*“; se scusează nedreptățile Rusiei oficiale față de neamul întreg; se pomenește *ne-mulțămirea socială după 1812 a țeranilor, pe cari a trebuit să-i potolească Gavriil Bănulescu, cu „gramată de liniștire tipărită pe limba moldovenească*“; se înseamna în sfîrșit, cărți „jumătate rusește și jumătate moldovenește“, ca „Bucvariul“, „Pentru credință și viața creștinească“; este și un Ceaslov numai moldoveneșc. Până la 1870 foaia a păstrat același caracter (v. articolul meu în „Drum Drept“, I, pp. 68-73).

Scrisorile particulare în românește continuă; am tipărit din ele și până la 1871. De și nu erau școli românești, cutare student care merge la Chiev să învețe astronomie, după ce isprăvește gimnasiul rusesc din Chișinău, își formează o ortografie cu-

minte cu litere latine și, la observația că și-a uitat limba, răspunde, *la 1864*: „In scri-soarea n-l l tu i ceti că eu am uitat limba romînă. Nu crede, frate, pentru că singur poți să judeci: Am uitat-o eu, ori nu? Eu socot că nu. Tu cum socoți?”. Nu știm răspunsul colegului rămas acasă, dar noi cari i-am cetit mărturisirile spunem ca și dînsul: *nu* (*Din Ținuturile pierdute*, pp. 74-86 și urm.).

Peste șapte ani după ultima din aceste simple răvașe românești pierdeam Basarabia-de-jos. Intr'o carte de o valoare deosebită, plină de idei și de informație, d. State Dragomir, artistul basarabean de aici, la care in zilele din Martie nu s'a gîndit nimeni, a arătat (*Din Basarabia*, Iași 1908, p. 115 și urm.) cu ce sfășiere de inimă s au desfăcut de noi părțile Cahulului. După noua hrăpire însă cei de acolo au continuat a-și trimete fetele la școlile din Galați, și la 1888 aveam în Liceul Internat din Iași coleg pe d. Dragomir înainte de a avea la Școala Normală Superioară coleg pe Ardeleanul Grigore Birsan.

A urmat o epocă de socialism în Basarabia Tineretul întreg a fost cuprins de

această mișcare. *Dar orice agitație la un popor supus, ori pentru ce idei ar porni, duce neapărat, pe nesimțite, la rana cea adevărată și la durerea cea mare.*

Așa s'a întâmplat și cu Basarabia. Deci ceea ce a liberat-o n'a fost această zgomoasă imitare superficială a socialismului străin, ci adinca dezvoltare organică, care a ieșit la vremea sa și în față, și tinde a l înlocui cu totul.

Cred că am dovedit-o.

TABLA CAPITOLELOR

	Pag.
Prefața	3
Capitolul I	5
" II	10
" III	16
" IV	22
" V	28

